Nummer 83, december 1999

Belgische vluchtelingen in Eijsden

Wanneer op 4 augustus 1914 de Duitse agressor België binnenvalt, wijken ogenblikkelijk vele Belgische ingezetenen uit naar het neutrale Nederland om aan de verschrikkingen van een oorlog te ontkomen. Een aantal van hen week uit naar Eijsden. De opvang was groots. In deze bijdrage wordt nader inzicht gegeven in de wijze waarop dit gestalte kreeg.

Inleiding

De moord op de Oostenrijkse aartshertog en troonopvolger Frans Ferdinand en zijn vrouw Sophie op 28 juni 1914 in Sarajevo (Bosnië) door Gavrilo Princip, een lid van de Groot-Servische Beweging, was de directe aanleiding tot de Eerste Wereldoorlog (de Grote Oorlog). De dubbelmonarchie Oostenrijk-Hongarije verklaarde na dit incident Servië de oorlog (28 juli), wetende dat keizer Wilhelm II van Duitsland rugdekking zou geven wanneer Rusland Servië te hulp zou schieten. Het was keizer Wilhelm II die aan dit proces richting gaf en bewust aanstuurde op een oorlog, wetende dat dit tot een continentaal conflict aanleiding zou geven, maar in de overtuiging dat Duitsland als overwinnaar uit de strijd zou komen. De in tientallen jaren opgebouwde ideologische drang (nationalisme) om via een aanvalsoorlog de nationale macht te vergroten kwam tot ontlading.

In een cascade van opeenvolgende oorlogsverklaringen (1 augustus Duitsland aan Rusland, 3 augustus Duitsland aan Frankrijk, 4 augustus Engeland aan Duitsland, etc.), als gevolg van internationale militaire verdragen en alliantiesystemen, werd in een periode van nog geen twee weken Europa verdeeld in twee kampen met als belangrijkste opponenten Oostenrijk-Hongarije, Duitsland, Turkije en Bulgarije enerzijds en Servië, Rusland, Frankrijk, Groot-Brittannië, Italië en België anderzijds. Een groot gedeelte van de andere staten van de wereld werd eveneens in de strijd meegesleurd.

Nederland wist zijn neutraliteit te handhaven.

België strijdtoneel

De kaart van Europa laat zien dat Duitsland-Oostenrijk-Hongarije ingeklemd zat tussen Groot-Brittannië aan de westzijde en met name Rusland aan de oostzijde. Om deze benarde positie het hoofd te kunnen bieden probeerden de Duitsers achter de West-Franse linies te geraken om zo de Fransen op hun beurt te omsingelen en te overwinnen. Daarvoor was een omtrekkende beweging, via België, noodzakelijk. Een op 2 augustus 1914 door de Duitse regering aan de Belgische regering gericht verzoek om doorgang werd een dag later reeds afgewezen. Verder diplomatiek overleg bleef achterwege en op 4 augustus trokken de Duitse troepen al de Belgische grens over, waardoor België, dat beoogde neutraal te blijven, in de oorlog werd betrokken. De Duitse oorlogsmachinerie vond in de Belgen een verbeten tegenstander. Na onderwerping van de Maasforten bij Luik (16 augustus), Brussel (20 augustus) en Antwerpen (10 oktober), trokken de Belgische legers zich terug achter de rivier de IJzer. Hier bleven zij weerstand bieden in de roemruchte loopgravenoorlog, waarbij het gebruik van strijdgas door de Duitsers niet werd geschuwd. In maart 1917 keerde het tij en begon een geallieerd tegenoffensief. Vanaf 9 december 1917 werden de eerste wapenstilstanden gesloten. Het sluitstuk vormde de wapenstilstand op 11 november 1918 tussen de geallieerden enerzijds en Duitsland anderzijds.

De wapenstilstand werd van kracht om 11.00u. (Franse tijd) voor de duur van 36 dagen en werd gesloten in een treinwagon in het bos van Compiègne (Frankrijk). Daarmee kwam een einde aan de oorlog die bijna 10 miljoen doden, 20 miljoen gewonden en verminkten, 6 miljoen vermisten en een verspild vermogen van 330 miljard dollar kostte.

Vredesverdragen moesten het geschonden vertrouwen tussen de volkeren herstellen. Het op 28 juni 1919 in de Spiegelzaal van het paleis van Versailles gesloten verdrag tussen de geallieerden en Duitsland was het belangrijkste. Duitsland werd volledig geknecht: een vergaande demilitarisering moest worden doorgevoerd, koloniale aspiraties werden teruggedraaid, immense herstelbetalingen en de uitlevering van oorlogsmisdadigers opgelegd. Op 10 januari 1920 werd het vredesverdrag van kracht.
Het werd de kiem voor de Tweede Wereldoorlog.

Saillant detail is dat de hoofdschuldige van de Eerste Wereldoorlog, keizer Wilhelm II, zich tijdig uit de voeten wist te maken en zo berechting wist te ontlopen. Kort voor de wapenstilstand, in de nacht van 9 op 10 november, was hij vanuit zijn Duitse hoofdkwartier te Spa richting Nederland vertrokken. Op 10 november kwam hij per auto aan te Eijsden, vanwaar hij met zijn gevolg, na een kort oponthoud aan het station, overstapte in een trein richting Maarn. Van Maarn ging het verder per auto naar kasteel Amerongen, waar de keizer gastvrijheid genoot totdat hij in

1919 huize Doorn kocht. Daar verbleef hij tot aan zijn overlijden in 1941. Het verzoek van de geallieerden tot uitlevering werd niet gehonoreerd.

4 augustus 1914

Op 2 augustus 1914 was Luxemburg reeds onder de voet gelopen door de Duitsers. Spoorwegen, bruggen en stations vormden hun eerste doelwitten om een snelle opmars van legers mogelijk te maken. Vervolgens was België het doelwit. Om de strategie die ontwikkeld was om de Franse legers te omsingelen ten uitvoer te brengen, moest de Belgische laagvlakte, en dus Luik, doorkruist worden. Deze stad vormde een belangrijk verkeersknooppunt, maar was ook een sterke vesting met liefst 12 forten, voorzien van zo'n 400 kanonnen en 3000 militairen. Een veldleger van 23.000 man completeerde het geheel. Vestingcommandant Gérard Leman voerde het bevel.
Op 4 augustus kort na acht uur in de morgen, kwamen de eerste Duitsers bij Gemmenich, even ten Zuiden van Vaals, de Belgische grens over. De aanvalsmacht stond onder leiding van Otto von Emmich, die de beschikking had over 33.000 manschappen voorzien van de zo bekende pickelhauben (punthelmen) en 124 stuks geschut, waaronder het vermaarde Krupp 420mm kanon, de Dikke Bertha.

De eenheden van Ulanen, met een lans gewapende ruiters, lansiers, trokken op naar Luik. Een aantal daarvan trok op langs de Belgisch-Nederlandse grens. Via Moelingen bereikten ze Visé, waar in de middag de eerste gevechten plaatsvonden. De troepenbewegingen waren dagenlang vanuit Mesch, vanaf de Mescherberg, waarneembaar. Journalist en ooggetuige Theo Moussault van de Katholieke Illustratie berichtte op 12 augustus als volgt: "Ik beklom den Meschberg, vanwaar ik een gezicht had over de geheele streek. De Hol-

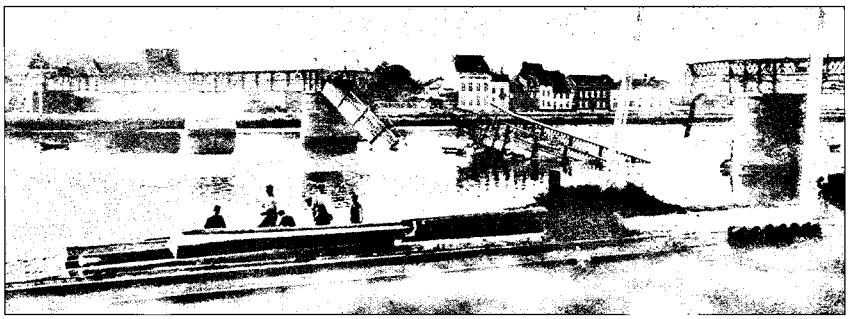

De door de Belgen opgeblazen brug over de Maas in Visé, waar de Duitse legerkorpsen het eerst op hun intocht in België werden opgehouden.
Foto uit: De Katholieke Illustratie van 5 september 1914.

landsche huisjes waren hier getooid met de Nederlandsche driekleur. De bewoners wisten dat deze vlag hun have en goed zou beschermen. De boerenmeisjes, die hun koeien melkten, hadden een klein Hollandsch vlaggetje bij zich dat zij onder het melken naast zich in den grond plantten. Voor mij lag Visé, rookend en smeulend, terwijl meer op den achtergrond een der forten zichtbaar was. Links in de diepte vertoonden zich zeer klein de Duitsche legers, die voorttrokken in onafgebroken rijen, terwijl auto's hen voorbij snorden. Eenige Hollandsche soldaten, die op den Meschberg post gevat hadden, zochten bescherming tegen de hevige regenbuien in een schildwachthuis, gemaakt van korenschoven. De werkzame arbeiders zijn opgeroepen om hun plicht te vervullen. In de verte hoor ik het kanongebulder; elk schot maakt wie weet hoeveel dooden. Dan weer hoor ik het knetteren der mitrailleurs. Plotseling hoor je het snorren van een motor. Heel hoog en ver vertoont zich een vliegmachine, dan zie je er twee, drie, zes ... Ik daalde den berg af en passeerde Hollandsche grenswachters en met veel moeite kwam ik ook voorbij de Duitsche soldaten, die eenige stappen verder op post stonden. Weldra kwam ik in het Duitsche legerkamp. Zoo iets grootsch zag ik nog nooit. Onafgebroken rijen van paarden, duizenden en nogmaals duizenden stonden er. De lansen der soldaten waren in den grond gestoken en onderling door touwen verbonden. Aan deze touwen waren de paarden weer vastgemaakt. Intusschen presenteerde ik overal sigaretten, die dadelijk werden opgestoken. De weg langs het kamp was door de Duitschers verbreed tot een grote baan, waarlangs straks het geheele verdere leger met paarden en kanonnen, vrachtauto's en manschappen naar Luik zal optrekken. Voortgaande kwam ik aan in het dorpje Mouland, geheel in brand geschoten; puinhoopen en zwart gebrande muren was het eenige wat nog stond. De straten waren als bezaaid met kogels en hier en daar lag een vertrapte helm of gebroken sabel. Toen ben ik teruggegaan naar het kamp. Ik miste den moed om verder door te gaan naar Visé."

Vluchtelingenstromen

De eerste oorlogslachtoffers die naar Nederland werden gebracht waren gewonden, zowel militairen als burgers. Zij werden gevolgd en voorafgegaan door burgers die bevreesd waren voor hun leven en hen die vluchtten voor represailles van de Duitsers als gevolg van de activiteiten van de franc-tireurs (guerrillastrijders).

Naarmate de strijd vorderde en het oorlogsgeweld zich verplaatste in België, kwamen er steeds weer andere inwoners

in de gevarenzone, die zich op eigen kracht naar Nederland begaven. De aantallen moeten niet onderschat worden.
Toen de bezetter meer greep op de bevolking begon te krijgen en dienstplicht in het Duitse leger en arbeidsplicht in Duitsland invoerde, leidde ook dat tot vluchtgedrag. Een aantal van deze vluchtelingen zou via Engeland terugkeren (Engelandvaarders) om de Belgische natie dienen.

Ook vluchtten velen vanwege de slechte leefomstandigheden. Werkeloosheid en de schaarste aan levensmiddelen waren daar debet aan. Prijsstijgingen van honderden procenten in enige jaren tijd waren geen uitzondering. De stijging van de lonen met amper 10 procent

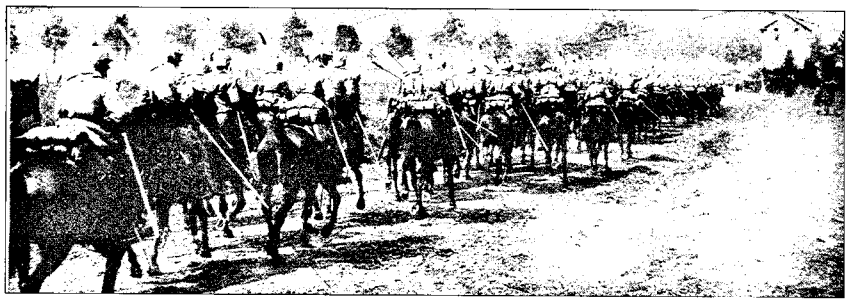

Uit De Katholieke Illustratie van 5 september 1914: "Een regiment Duitse lanciers, het dorp Mouland binnentrekkende. Het huisje rechts is inwendig geheel verwoest. Uit de woning is namelijk op de Duitsers geschoten: dezen sleepten daarop den bewoner met zijn drie zoons naar buiten, waar de ongelukkigen onmiddellijk gefusilleerd werden."

kon daarin weinig betekenen. Kinderen werden vaak overgebracht naar Nederland om aan te sterken.
Vanaf 1916 was vluchten naar Nederland steeds moeilijker. Om de uittocht tegen te gaan hadden de Duitsers vanaf Vaals tot aan de Belgische kust een driedubbel hek van draad aangelegd, waarvan het middelste onder stroom stond. Ook vluchten over de Maas was onmogelijk gemaakt door aan de Eijsdense grens een overspanning te maken met een elektrische kabel en kettingen. Eenmaal, op 4 januari 1917, werd deze versperring kapot gevaren door de onverschrokken kapitein Jules Hentjens met zijn Atlas V en 103 opvarenden.

Afhankelijk van de omstandigheden keerden de mensen na korte of langere tijd weer terug naar hun vaderland. In totaal verbleven ca. 1 miljoen Belgen op enig moment gedurende de Eerste Wereldoorlog in Nederland.

Landelijke opvang

De vluchtelingenstroom manifesteerde zich het eerst in het zuiden van Nederlands-Limburg, vooral in Eijsden, Maastricht en Heerlen, later, na de val Antwerpen, in met name Noord-Brabant, vooral Eindhoven en Helmond, en Zeeland. Vrijwel meteen nadat de Duitsers België binnen waren gevallen en het vluchtelingen probleem werd onderkend startte een landelijke geldinzamelingsactie door het in allerijl opgerichte Nederlandsch Comité tot Steun aan de Belgische Slachtoffers van den Oorlog (Amsterdam, 7 augustus 1914; later werd het laatste gedeelte van de naam 'Slachtoffers van den Oorlog' gewijzigd in 'en andere slachtoffers'). Ook probeerde dit comité deskundige vrijwilligers in te schakelen bij de hulpverlening en contacten te leggen tussen de inderhaast opgerichte plaatselijke hulpcomités. Ook verzamelde het kleding, dekens, bedden, linnengoed, speelgoed en levensmiddelen.

De regering kwam pas in actie op 21 september 1914 door de oprichting van de Centrale Commissie tot behartiging van de belangen der naar Nederland uitgeweken vluchtelingen. Deze commissie moest sturing gaan geven aan de inmiddels meer dan 500 particuliere comités en onderdak en voeding verschaffen aan de uitgewekenen. Zij probeerde dit te doen door de instelling van gemeentelijke en provinciale hulpcomités. Onder andere in Limburg kwam dit initiatief niet tot uitvoering, maar nam de Commissaris van de Koningin dit zelf ter hand. De regering richtte ook barakkenkampen in voor hen die geen onderkomen konden vinden. De militaire autoriteiten zorgden vaak voor de eerste opvang, voor voedsel en dekens. Door de immense omvang van de vluchtelingenstroom werd het probleem van goede opvang steeds nijpender. Jhr. mr. Ch.J.M. Ruys de Beerenbrouck werd benoemd tot regeringscommissaris voor de vluchtelingenhulp. Van regeringswege werd tevens gezorgd voor een spreiding van de vluchtelingen over het hele land in de zogenaamde Belgische dorpen. De Belgische dorpen waren woonoorden speciaal bestemd voor de vluchtelingen. In Nederland waren er zes ingericht in de plaatsen Nunspeet, Ede, Gouda, Uden, Eindhoven en Weert. Zij bestonden uit een aantal woon- en slaapvertrekken voor afzonderlijke gezinnen en veel gemeenschappelijke ruimtes, waaronder een kerk, ziekenhuis en postkantoor; werklokalen, keukens en ateliers; een school, washuizen en een crèche. In de naai- en breiklassen werd kleding vervaardigd voor de medevluchtelingen.

Van de bijna 1 miljoen vluchtelingen verbleven er uiteindelijk circa 80.000 (telling januari 1916) langdurig in Nederland. Na het beëindigen van de oorlog werd België de rekening gepre-

senteerd voor de geboden gastvrijheid. Tot op de dag van vandaag nemen de Belgen de Hollanders dit kwalijk...

De opvang van refugiés in Eijsden

Vanaf de eerste dag dat België partij was in de oorlog werd de Zuid-Limburgse grensstreek een toevluchtsoord. Op 4 augustus 1914 arriveerden in Eijsden reeds minstens 221 vluchtelingen, alle afkomstig uit de grensplaatsen. Op 6 augustus vermeerderde dit aantal met 100 mensen uit Berneau, terwijl op 7 augustus bijna de gehele bevolking van Moelingen, geschat op 500 personen, voor hulp in Eijsden aankwam. Dit aantal bleef maar groeien door aanwas vanuit steeds verder weg gelegen plaatsen. In de eerste vijf oorlogsmaanden van 1914 werd het grootste aantal vluchtelingen geregistreerd: augustus 417, september 453, oktober, na de val van Antwerpen, 832, november 119 en in december 114. Op 1 januari 1915 bedroeg het aantal geregistreerde vluchtelingen 1935. Het aantal nieuwe registraties in 1915, 1916, 1917 en 1918 is aanmerkelijk lager met respectievelijk 241, 196, 182 en 83 vermeldingen.

Natuurlijk repatrieerden velen na een kortdurend verblijf in Eijsden of ze trokken verder Nederland in. De resultante van vestiging en vertrek is slechts op enkele momenten bekend. In augustus 1914 waren het er 786 en op 6 juni 1916 waren het er ongeveer 800.

Als we de gehele periode 1914-1918 overzien, blijkt dat van de 2637 in Eijsden geregistreerde vluchtelingen er 2417 rechtstreeks van een plaats uit België afkomstig waren. De overige 220 arriveerden in Eijsden na een tussenstop elders in Nederland. Dit onderscheid werd vastgelegd om te voorkomen dat mensen op twee plaatsen stonden ingeschreven en daardoor tweemaal financiële ondersteuning zouden kunnen genieten. De geregistreerde vluchtelingen waren afkomstig uit 107 verschillende plaatsen, voornamelijk uit de grensstreek. Van de verder gelegen plaatsen blijkt Antwerpen het grootste aandeel te hebben met 54 vluchtelingen.

De Katholieke Illustratie besteedde, evenals vele dag- en weekbladen, aandacht aan de "Europeesche oorlog. Deze foto werd gepubliceerd in de K.I. van 5 sept. 1914, met het bijschrift: "Belgische gewonden, in het Ursulinenklooster te Eijsden door de nonnetjes verpleegd."

De in Eijsden gearriveerde vluchtelingen moesten zich laten registreren om in aanmerking te komen voor ondersteuning in geld of in natura. De registratie vond plaats in het door de gemeente aangelegde Vluchtelingenregister, of in een door een lokaal werkend steuncomité gebruikt boekwerk. Van dit laatste is geen enkel exemplaar meer beschikbaar. Daarom beperken zich de beschikbare gegevens tot die van de officiële registratie. In werkelijkheid zullen de aantallen vluchtelingen dus aanzienlijk hoger zijn geweest. Ook is niet duidelijk of de inschrijvingen zich wellicht beperkten tot de gezinshoofden. Mogelijk zijn vluchtelingen die onderdak bij familie vonden ook aan de registratie onttrokken.

De verzorging van militairen en gewonden

Met vooruitziende blik had het Rode-Kruis-Comité Maastricht in de eerste dagen van augustus in tal van plaatsen reeds ambulances, noodhospitalen, laten inrichten. De bedoeling daarvan was om bij onverhoopte oorlogsverwikkelingen aan Nederlandse militairen en burgers medische hulp te kunnen verlenen. In Eijsden werden twee ambulances ingericht. Een, de grootste, in het Ursulinenklooster, thans Gemeentehuis, en de andere in het Retraitehuis (Mariaplein/Spauwenstraat). In het retraitehuis konden 10 patiënten worden opgenomen. De ambulances waren respectievelijk op 5 en 6 augustus al in gereedheid gebracht. Bij het uitblijven van Nederlandse slachtoffers en het op gang komen van de stroom buitenlandse gewonden werden de activiteiten verlegd. Reeds op 5 en 6 augustus was de transportcolonne drukdoende Belgische en Duitse gewonde militairen aan te voeren. Na een korte onderbreking op last van het Rode-Kruis-Hoofdcomité- deze activiteit kon immers als schending van de neutraliteit uitgelegd worden- mocht men weer gewonden

ophalen, met de beperking dat men zich slechts een uur gaans buiten Nederlands grondgebied mocht begeven. Het ophalen en verzorgen werd alsnog toegestaan, omdat zowel het Belgische als Duitse Rode Kruis onvoldoende middelen had om de gewonden optimaal te verzorgen.

In het Ursulinenklooster werden, behalve militairen, ook Belgische burgers verpleegd. Nadat de strijd om de vesting Luik was gestreden en het oorlogsgeweld zich naar het zuiden en westen verplaatste, werden de ambulances gesloten op 19 augustus, maar ze bleven beschikbaar voor volgende voorvallen. Overste mère Emmanuel Keller werd voor haar inzet door het Nederlandse Rode Kruis geëerd met het Kruis van Verdienste.

Paniekvluchtelingen

De eerste en grootste groep vluchtelingen waren de paniekvluchtelingen, die bij de eerste oorlogsdreiging hun land verlieten. Daarnaast vluchtten veel mensen die bevreesd waren het slachtoffer te worden van de Duitse represailles ter vergelding van de activiteiten van de franc-tireurs. Franc-tireurs waren Belgische burgers die vanuit hinderlagen op Duitse soldaten schoten. Dit was in strijd met de internationale oorlogsregels: oorlogen worden slechts uitgevochten door soldaten. De represailles waren eveneens schendingen van de oorlogsregels. Ze bestonden veelal uit willekeurige executies van burgers en het platbranden van dorpen en steden. Visé, Moelingen, Berneau en Lixhe werden in brand gestoken. In Moelingen werden 94 en te Berneau 138 inwoners gefusilleerd, opgehangen of doodgestoken en vervolgens in een massagraf begraven.

De meningen over deze barbaarsheden waren verschillend. De Katholieke Illustratie (jrg. 1914, pag. 731) was meer uitgesproken: "Tot les van anderen moet gezegd dat de bewoners van de Belgische dorpen aan onze Zuid-Limburgse grens, de ellende ook vaak te wijten hebben aan hun eigen schuld. In de oorlog maakt men kort recht, en de niet-soldaat die meevecht, wordt onverbiddelijk gestraft als volgens het oorlogsrecht." De Limburgse pers daarentegen sprak over slachtingen en veroordeelde het optreden van de Duitsers.

Registratie

De opvang van de vluchtelingen gebeurde in Eijsden voornamelijk op particulier initiatief. De eerste opvang geschiedde door familieleden en kennissen. Voor de algehele hulpverlening werden in augustus 1914 twee comités opgericht. Het Vluchtelingencomité en het Permanent Comité van Ondersteuning. Het Vluchtelingencomité ontstond op instigatie van het Burgerlijk Armbestuur, het Kerkelijk Armbestuur en de Sint-Vincentiusvereniging. Door het inzamelen van gelden en goederen, kleding, probeerden zij de eerste nood te lenigen. Het verwante damescomité bood voornamelijk hulp aan vrouwen en kinderen. Het Permanent Comité van Ondersteuning probeerde blijvende hulp te bieden inzake voeding en logies.

Om voor hulp in aanmerking te komen was registratie noodzakelijk. Dit was verplicht gesteld bij politieverordening. De identiteitskaarten, ter grootte van een briefkaart, werden uitgegeven door het Permanent Comité. Op de in het Frans gestelde kaarten, het grootste deel van de vluchtelingen was immers afkomstig uit het Franstalige deel van België, werden enige personalia vastgelegd, naam en voornamen, beroep en leeftijd, de plaats van herkomst, waar men onderdak en voeding genoot, wanneer men in Eijsden was aangekomen en tenslotte, maar daar zal niet veel van terecht zijn gekomen, de datum van vertrek. Zonder deze kaart was het nagenoeg onmogelijk huisvesting, voeding of kleding te verkrijgen. Van dat laatste werd aantekening gehouden op de achterzijde van de kaart, zodat het afhalen van kledingstukken voor wederverkoop werd tegengegaan.

Het is niet duidelijk of iedereen persoonlijk de beschikking moest hebben over een kaart of dat ze per gezin werden verstrekt. Een relatie met de gemeentelijke Vluchtelingenregisters is ook niet bekend.

Bijdragen uit de gemeentekas

Van gemeentewege werden geldelijke bijdragen beschikbaar gesteld om in het onderhoud van de vluchtelingen te voorzien. In februari 1915 was de kas uitgeput en moest van rijkswege ondersteuning worden gevraagd. Deze steun liet nogal op zich wachten, waardoor de toestand steeds nijpender werd. Uiteindelijk sprongen het Ministerie van Financiën en de landelijke Steuncomités bij. De bevolking had haar maximale inspanning toen reeds gedaan. De nood werd overigens ook door eigen inspanning van de vluchtelingen gelenigd door op eigen kosten in onderhoud te voorzien, door bijstand van familieleden en door het verrichten van arbeid.

Hoewel er dus nogal wat landelijk opererende organisaties actief waren is daar in Eijsden weinig van gebleken. Ook van gemeentewege is weinig inzet waarneembaar anders dan de hiervoor genoemde geldelijke ondersteuning aan hen die anderszins buiten de boot vielen.

Huisvesting

Naast en behalve voeding was onderdak een van de eerste zaken waarin gepoogd werd hulp te bieden. Het particuliere initiatief daartoe was overweldigend. Vermeld zijn reeds de verwanten die zulks boden, daarenboven werden de refugiés ondergebracht in de serres, schuren, stallen en remises van het kasteel van Eijsden, bij kasteelheer en burgemeester René J.M.M.A. graaf de Geloes, in de loodsen en kantines van de N.V. Maastrichtse Zinkwit Maatschappij te Eijsden, de Zinkwitfabriek, onder directie van dr. L. Polain en ir. F. Pisart, in de arbeiderswoningen van de Zinkwitfabriek in Mariadorp, bij pastoor en dominee, bij de Ursulinen, de zusters Franciscanessen (kasteel Breust) en bij Les Filles de la Ste. Vierge et des Retraites in het Retraitehuis.

De aantallen vluchtelingen op het kasteel beliepen menigmaal 150 à 200 per maand. De arbeiderswoningen in Mariadorp waren net eind juli 1914 gereed gekomen en nog niet bezet door de huurders, werknemers van de Zinkwitfabriek. Ook bij de zusters Ursulinen, Les Filles de la Ste. Vierge en de zusters Franciscanessen werden meerdere honderden vluchtelingen ondergebracht. De Ursulinen bleven bovendien langdurig zorgdragen voor de kinderen van de vluchtelingen.

Kleding en voeding

Door tussenkomst van het Vluchtelingencomité kwamen veel kleren en schoenen beschikbaar. Een eerste uitdeling vond plaats voor het tuinhuis van het kasteel. Daar werden ze met name onder vrouwen en kinderen verdeeld.

1914, Belgische vluchtelingen in de kantine van de Zinkwitfabriek te Eijsden.
Foto: EV.

1914/1918, kinderen worden ingeënt. De foto is vermoedelijk gemaakt in een ruimte in het kasteel van Eijsden.
Foto: EV1030.

Het ging vooral om kledingstukken en schoeisel, maar ondergoed en hoeden vonden ook gretig aftrek.

Voeding werd eveneens op het kasteel verstrekt. In de kantines van de Zinkwitfabriek waren gaarkeukens ingericht waar driemaal daags maaltijden werden verstrekt. In ploegen konden daar 300 mensen terecht. Ook in de refters van de zusters Franciscanessen en van de zusters Ursulinen werden levensmiddelen uitgedeeld.

Medische verzorging

Het Rode-Kruis-Comité Maastricht, dat zich in eerste instantie had toegelegd op de verzorging van gewonden, kwam andermaal in actie toen bleek dat er gevaar was voor uitbreken van epidemieën onder de vluchtelingen. Er waren reeds gevallen van roodvonk en griep geconstateerd. Van de Centrale Gezondheidsraad kreeg het Rode Kruis de zorg over de hygiëne in Zuid-Limburg. Eerst werden de woningen ontsmet, vervolgens werd een vaccinatieprogramma opgezet waar ook de lokale bevolking dankbaar gebruik van maakte.

Aanvullende voorzieningen

Na verloop van tijd werd het duidelijk dat het verblijf van de refugiés in Eijsden niet beperkt zou blijven tot een korte periode. Voor de kinderen werd een schooltje ingericht, L'Ecole Belge d'Eijsden (Waals schooltje), in de woning van de dominee op de kop van de Diepstraat (afgebroken in 1960), gelegen tussen nu restaurant De Kapoen en de Hervormde Kerk.

De school maakte formeel deel uit van de toenmalige openbare lagere school der gemeente Eijsden aan de Breusterstraat (nu Cultureel Centrum). Toen op 15 juni 1916 op de plaats waar nu het WOZOCO De Schoolhof aan de Breusterstraat is gevestigd, de Sint-Martinusschool werd geopend, werden de kinderen daarnaar overgebracht. De allerkleinsten bleven achter in de bewaarschool in de woning van de dominee. Er werd les gegeven in Nederlands en Frans en het onderwijs was ook toegankelijk voor Eijsdenaren. Zeker tot in 1919 bleven de scholen in gebruik.

De mannen konden voor een baan terecht op de Zinkwitfabriek. Na verloop van tijd leverde dit spanningen op, doordat de (Waalse) Belgen veelal terechtkwamen in de kantoorbanen, terwijl de Eijsdenaren als handarbeiders aan de ovens stonden. Dit werd de Waalse directie niet in dank afgenomen.

Belgische vluchtelingetjes, 1914-1918, op het terrein van de Zinkwitfabriek in Eijsden. Ze worden begeleid door Belgische militairen die ook op het fabrieksterrein gehuisvest waren.
Foto: EV.

14-10-1917. De toneelvereniging Cercle dramatique belge d'Eijsden, bij de voorstelling van Le gondolier et la Mort.
Foto: EV1012.

Ontspanning

Het Eijsdense verenigingsleven van die tijd was beperkt. Eigenlijk boden alleen de twee harmonieën velen ontspanning. Het is dan ook niet verwonderlijk dat zij nogal wat aanloop kregen van muzikanten van Belgische origine. Harmonie Sainte Cécile wist zelfs enige jaren, 1916-1918, J. Gillis, afkomstig van Argenteau, als dirigent te strikken. Overigens gaven beide harmonieën regelmatig liefdadigheidsconcerten om de kas van de comités te spekken.

Een aantal vluchtelingen verenigde zich in de toneelvereniging Cercle dramatique Belge d'Eijsden, die regelmatig uitvoeringen gaf. Zo was er bijvoorbeeld op 14 oktober 1917 een uitvoering van Le Gondolier de la Mort.

Vertrek uit Eijsden

Van de officieel geregistreerde Belgische vluchtelingen ten getale van 2637, blijken er volgens de registers slechts 960 te zijn vertrokken. Het is echter duidelijk dat, op een enkeling na, allen weer huiswaarts of naar elders vertrokken zijn.

Een gedeelte daarvan was waarschijnlijk afgereisd naar de "Belgische dorpen" in Nederland om daar gunstiger tijden af te wachten. Uit de officiële bronnen blijkt dit niet, maar in de pers wordt daarvan herhaaldelijk melding gemaakt: '234 Belgische vluchtelingen zijn van Eijsden naar het vluchtoord Oldenbroek overgebracht' en: 'Morgenochtend zal weer een trein vluchtelingen uit Eijsden, Opveld (Heer) en andere plaatsen naar het vluchtoord Oldenbroek gaan.' (Nieuwe Limburger Koerier van 3 en 4 september 1914). Oldenbroek was geen vluchtoord maar een interneringskamp.
Sommige vertrekkenden staan als Engelandvaarders te boek. In de maanden december 1914 en in januari en februari 1915 werden er officieel in totaal 32 geteld. Ongetwijfeld zullen ook dit er meer zijn geweest.

De Belgische militairen die in Eijsden verbleven, werden ondergebracht in interneringskampen te Amersfoort, Harderwijk en Oldenbroek. Zij lieten vaak hun familie overkomen, die dan daar bij particulieren ondergebracht moesten worden omdat de kampen strikt voorbehouden waren aan militairen.
Het is niet bekend wanneer de laatste Belgische vluchtelingen hun verblijf in Eijsden hebben beëindigd en zijn teruggekeerd naar hun vaderland. Van hen die daarvan aantekening lieten maken, blijkt het merendeel vanaf januari 1919 te zijn teruggekeerd. Tot en met mei 1920 werden vertrekkenden geregistreerd.

Epiloog

Als gevolg van de verschrikkingen van de Eerste Wereldoorlog vluchtten enorme aantallen Belgen naar het neutrale Nederland. Ook in Eijsden vonden deze refugiés een warm onthaal. Door het ontbreken van een sluitende administratie is het precieze aantal niet bekend, maar het zijn er zeker 3 à 4 duizend geweest die in de periode

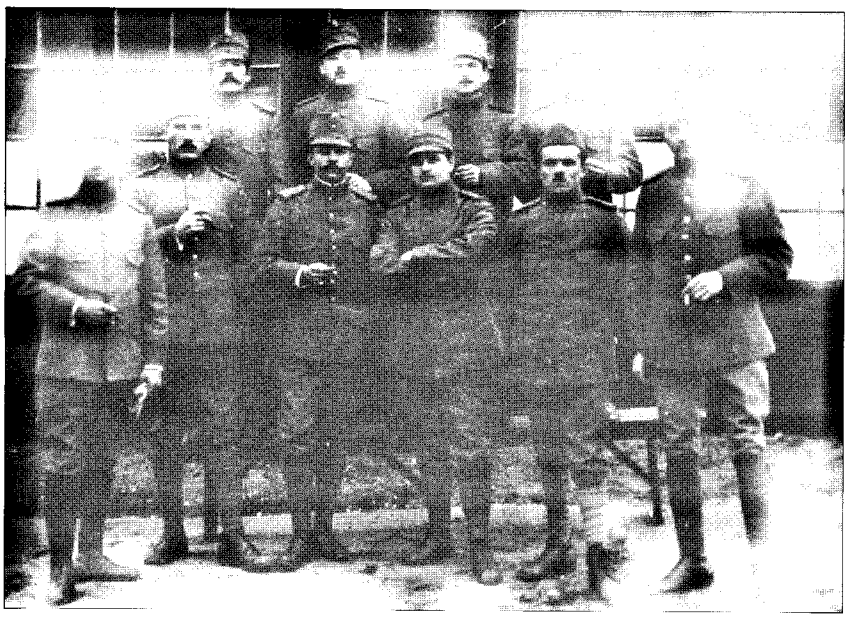

Nederlandse militairen in de legerplaats Oldenbroek.
Op de onderste rij staan drie Eijsdenaren: v.l.n.r. Victor Beijers, (Cor)Nelis Weerts, onbekende, onbekende, onbekende, Guillaume Wolfs.
Foto: EV1036.

1914-1920 gedurende kortere of langere tijd in Eijsden huisvesting vonden. De meesten van hen waren afkomstig uit de naburige Belgische gemeenten en waren Franstalig.

De opvang kreeg voornamelijk gestalte via de inderhaast opgerichte particuliere hulpcomités die voor onderdak, kleding en voeding zorgden. Van gemeentewege werden gelden beschikbaar gesteld.

Grote bijdragen werden geleverd door de geestelijkheid en de religieuze orden, de kasteelheer en de grootste werkgever van Eijsden, de Zinkwitfabriek. Ook de hulp van familie en particulieren moet niet onderschat worden.

Op sommige momenten werd aan 800 mensen tegelijkertijd hulp geboden. Gaandeweg konden ze in hun eigen onderhoud voorzien, in afwachting van repatriëring, bijvoorbeeld als werknemer bij de Zinkwitfabriek.

Zij die langer bleven, vonden onder andere aansluiting bij de lokale gemeenschap in de harmonieën of door het lidmaatschap van de toneelvereniging. Voor de kinderen werden een school ingericht waar ook Eijsdenaren welkom waren.
De laatste refugiés namen afscheid van het gastvrije Eijsden in mei 1920.

Henk Boersma

Bij het schrijven van dit artikel werd in belangrijke mate gebruik gemaakt van de onderzoeksresultaten van Eijsdenaar P. Charpentier, die in het kader van zijn studie Geschiedenis, in 1984 onder de titel 'De leniging van de nood der Belgische vluchtelingen tijdens Wereldoorlog I in de regio Maastricht-Eijsden' zijn bevindingen heeft vastgelegd. In deze zeer uitvoerige kandidaat-scriptie behandelt de auteur in extenso tal van zaken de vluchtelingen rakende. Voor de gebruikte bronnen wordt naar deze scriptie verwezen (archief S.E.V.).

Naast genoemde scriptie werd van de volgende literatuur gebruik gemaakt.

Kellens, M., Van meisjespensionaat tot gemeentehuis; een historische schets, in: Ursulinencomplex Eijsden, Eijsden, 1984, pag. 43-45.
Jeukens, Willy e.a [naar E. Dehareng], De tocht van Atlas V [1917], in: Uit Eijsdens Verleden 44 (1988), pag. 4-9.
Boersma, M.Th.L.W., Keizer Wilhelm II in Eijsden, in: Uit Eijsdens Verleden 6 (1979), pag. 22-26.
Lieshout, J. van, Ste. Cécile, De Rode draad in de historie van Eijsden aan de Maas van 1880 tot 1980, Eijsden 1980, i.h.b. pag. 44-56.
Verder in: 14-18, De eerste wereldoorlog, Amsterdam Boek B.V.:

Hartog, L.J., Met dikke Bertha naar Luik [de inval in Luxemburg en België vanaf 2 augustus 1914], pag. 205-210.
Beyers-Bell, J., Vluchtoord voor Belgen [De Nederlandse hulp aan Belgische vluchtelingen], pag. 357-362.
Hazewinkel, H.J., De keizer vlucht [De vlucht van de Duitse keizer Wilhelm II naar Nederland (9-10 november 1918)], pag. 1651-1656.
Boer, P. den, Le jour de gloire [wapenstilstand 11-11-1918], pag. 1738-1743.
Kwiet, K., Opgelegde Vrede [De totstandkoming van het vredesverdrag van Versailles (januari-juni 1919), pag. 1839-1846.

Voor de opvang in Rijckholt en Gronsveld, zie: Gemma Brouwers en Lucien van den Boorn, Gronsveld en Rijckholt tijdens de Eerste Wereldoorlog, in: Grueles (1998), jrg. 18, nr. 4, pag. 132-141.